

УДК 82-343:[94+622.33](477.6)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-33>

АВТОРСЬКИЙ АНТИМІФ ПРО СТАХАНОВА І СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ У СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

THE AUTHOR'S ANTIMYTH ABOUT STAKHANOV AND THE STAKHANOVIST MOVEMENT IN CONTEMPORARY PROSE

Даниленко Л. В.,
orcid.org/0000-0002-8617-6378

кандидат філологічних наук,

докторантка кафедри історії української літератури
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Дослідження присвячено оригінальному явищу в сучасній літературі – авторському антиміфу, який розвінчує пропагандистський (радянський) міф. З'ясовано, що авторський антиміф твориться за законами міфології і водночас наділений специфічними рисами. Основою для аналізу стали художні тексти про український Схід, які опубліковані під час російсько-української війни. Це книга оповідань «Бабуся вмирати не любила» Павла Беяньського та роман «Стахановський рух» Романа Буданова. Обидва письменники родом із Луганщини. У їхніх творах достеменно представлено буття шахтарів, зокрема переосмислено офіційний стахановський міф. У статті виявлено і проаналізовано авторські антиміфи про Стаханова і стахановський рух, а саме: «Стаханов без ореолу» і «Стахановський рух – морока» П. Беяньського; «Стаханов та магія» і «Стахановський рух – „це не те, про що ви думаєте”» Р. Буданова.

Антиміфу П. Беяньського притаманно поєднання комічного і трагічного, використання іронії, карикатур, опозиційних діалогів. Тексти, в яких діє «герой-стахановець» (інакший, ніж у радянському міфі) – це сатиричні оповіді, які певною мірою нагадують бувальщини й анекдоти про радянське минуле – глузливі, дотепні, з прихованим смутком. У наборі антиміфу Р. Буданова багато художніх вигадок і домислів, поєднання реального і позареального, картин минулого і майбутнього. Письменник скористався жанровими можливостями детективу, фентезі, альтернативної історії.

Антиміфи про Стаханова і стахановський рух у книгах обох авторів мають чітку структуру, смислові складові якої протистоять смисловим складовим радянського міфу. Авторка статті приходить до думки, що деконструкція радянського трудового міфу, як і інших ідеологічних міфів, покликана світоглядними змінами в сучасному українському суспільстві, яке бореться з російським агресором.

Ключові слова: антиміф, радянський міф, сучасна проза, ритуал, символ, герой.

The study is devoted to an original phenomenon in contemporary literature – the author's anti-myth, which debunks the propaganda (Soviet) myth. It is found that the author's antimyth is created according to the laws of mythology and is also endowed with specific features. The basis for the analysis were literary texts about the Ukrainian East published during the Russian-Ukrainian war. These are the book of short stories “Grandma Didn't Like to Die” by Pavlo Belyansky and the novel “Stakhanov's Movement” by Roman Budanov. Both writers are from the Luhansk region. Their works accurately represent the life of miners, in particular, rethinking the official Stakhanov myth. The article reveals and analyzes the authors' antimyths about Stakhanov and the Stakhanov movement, namely: “Stakhanov without a halo” and “Stakhanov's movement is a gloom” by P. Belyansky; “Stakhanov and magic” and “Stakhanov's movement is 'not what you think'” by R. Budanov.

P. Belyansky's antimyth is characterized by a combination of the comic and the tragic, the use of irony, caricatures, and oppositional dialogues. The texts in which the “Stakhanovite hero” (different from the Soviet myth) acts are satirical stories that to some extent resemble anecdotes and jokes about the Soviet past – mocking, witty, and with hidden sadness. R. Budanov's antimythos contains a lot of artistic fiction and speculation, a combination of the real and the unreal, pictures of the past and the future. The writer used the genre possibilities of detective, fantasy, and alternative history.

The antimyths about Stakhanov and the Stakhanov movement in the books of both authors have a clear structure, the semantic components of which oppose the semantic components of the Soviet myth. The author of the article comes to the conclusion that the deconstruction of the Soviet labour myth, like other ideological myths, is caused by worldview changes in the modern Ukrainian society, which is fighting the Russian aggressor.

Key words: antimyth, Soviet myth, contemporary prose, ritual, symbol, hero.

Постановка проблеми. Образи минулого – це провідники або тягарі пам'яті, що по-різному впливають на досвід її носіїв. Залежно від часової відстані, соціальних і світоглядних зрушень відбуваються смислові трансформації тих образів. Тож людська уява про минуле постійно оновлюється: замінює незручні символи на більш привабливі, виакцентує нові ідеї на основі давно усталених традицій, долає ідеологічні тенденції. У контексті колоніальної, а саме радянської пам'яті, що для українців досі залишається травмою, «ревізії» підлягають офіційні пропагандистські міфи, специфіка їх творення і передавання.

Сучасні письменники зацікавлені модифікаціями колоніальних міфів, охоче викривають тенденційність їхніх образів-символів і процесів-ритуалів та пропонують художні альтернативи. Ідеться про творення антиміфів. В умовах російсько-української війни та деколоніального мислення сучасний авторський антиміф дуже своєчасний і розкутий, долає травми минулого, відповідає запитам суспільства.

Аналіз досліджень. Міф як текст і як духовне надбання здавна перебуває в гуманітарному дискурсі. Важливо зрозуміти, чому текст, що є напівправдою за своєю природою, завжди популярний, і як міфотворцю вдається бути чесним. Французький філософ Р. Барт пояснював: «Міфи – це не що інше, як безперервне, невтомне домагання, ця підступна і непохитна вимога, щоб усі люди впізнали себе в цьому образі...» [1, с. 156]. Міф активізує «архетипні структури уяви» і розкриває «глибинні традиційні смисли», – акцентує Л. Кисельова [2, с. 51]. На думку Л. Нагорної: «Живучість міфів зумовлюється тим, що вони перебувають у позараціональному просторі, експлуатуючи інтуїтивні відчуття й генетично успадковані передсуди» [3, с. 178–179]. Як бачимо, науковці пов'язують міф із душею народу, його психікою, традиціями, інтуїцією, генетичним спадком. Вивчення процесів міфотворення в проєкції на внутрішній світ людини потребує уваги в час глобальних змін життєвих пріоритетів, особливо, коли йдеться про потребу розпізнавати ворога та дбати про цілісність держави.

Боротьба українців за свою ідентичність у війні з російським агресором у ХХІ ст. явила чітке розуміння згубності тенденційних міфів, які супроводжували життя не одного покоління. Радянські міфи про «будівництво соціалізму», «природу лідерства», «внутрішню опозицію», «зовнішню опозицію», «перемогу у війні» [4, с. 4–5] були своєрідною ін'єкцією комуністичної мегаломанії. Л. Нагорна вказувала, що ті «притягальні» міфи «допомогли «втїлити в життя абсолютно неприродну систему соціальної взаємодії, базовану на комбінації негативної соціальної селекції, тотального регулювання й контролю, страху, інформаційної сегрегації й театралізованої гри» [3, с. 180]. Методами радянського міфотворення, вкладеного в рамки «тоталітарного тексту», були придумування героїства, творення штучних ідолів, відверте фальшування подій, що викликало сліпу народну довіру. Політичний публіцист і філолог Г. Почепцов пояснив, що для «тоталітарного тексту» «центральною є не погляд у дійсність», а погляд в ідеалізацію цієї дійсності [5, с. 158]. Задля переконливості ідеологічне міфотворення потребувало героя з народу, «модель поведінки» якого була б побудована «на догоду державних перемог» [5, с. 106]. Г. Почепцов слушно зауважив: «Уся ідеологічна система базується на функції героя. Це виправдовується й точкою зору споживача інформації, оскільки йому необхідна видовищна подія, відмінна від його сірих буднів. Але не кожна неординарна ситуація становить інтерес з боку держави – на неї необхідно накласти ще й державну цінність» [5, с. 106]. Тенденційні міфи, створені в СРСР, зводилися в «ранг офіційної ідеології» і були «здатні творити особливий світ – світ сакральних формул, узаконених ритуалів, непримиренності до інакомислення, групової агресивності» [3, с. 180]. Такі міфи не можуть використовуватися поза межами свого впливу, не здатні впевнено передаватися новим поколінням та зберігати ритуали. Їхня сутність занепадає якраз тоді, коли суспільство відновлюється і визначається з історичною правдою. Тому «радянський варіант національного міфа не є мобілізуючим», «він ще існує на рівні колективних уявлень, але вже не колективних практик», – вважає Д. Судин [6].

У загострено небезпечних умовах порятунку державності нація потребує опори на «соціальну ідентичність, історичну пам'ять та історичне знання» [7, с. 17]. Це спонукає відмовитися від насаджених стереотипів, комплексів і догм та заохочує до свободи перетворення старих міфів чи творення нових.

За два роки до російсько-української війни Л. Нагорна вказувала на ризики «нової міфотворчості», що приходить на зміну радянським міфам. На її думку, небезпека полягає «у неспромож-

ності подивитися відкритими очима на радянський період вітчизняної історії» [5, с. 185]. Таку «неспроможність» науковиця окреслювала дещо категорично: «Бачити тут один тільки суцільний негатив – антиісторично і з будь-якого погляду непродуктивно» [5, 185]. Проте час показав: ідеологічний радянський міф несе загрозу, він усе ще тримається за мислення і душу тих, хто ностальгує за СРСР, та намагається зберігати культурно-історичний простір, колонізований комуністами. Це стало викликом вільному українському народові в екзистенційній війні ХХІ ст.

Компроміс із радянським міфом небезпечний, особливо якщо на кону стоїть державна цілісність і незалежність. Л. Зашкільняк попереджав: «Утвердження „солідарної історичної пам'яті” не відбудеться і в оглядуваній перспективі, якщо не буде усунуто з вжитку закорінених радянсько-російських історичних міфів і стереотипів» [7, с. 22]. Науковець зауважив, що без деконструкції міфологізованого образу українського минулого і його заміни новим та іншим «майбутнє української нації і державності представляється дуже невизначено, щоб не сказати сумно» [7, с. 30]. Як бачимо, війна активізувала деміфологізацію всього радянського. Антиміф став затребуваним. Процеси його творення і поширення викликають інтерес.

Антиміф відповідає природі авторського (або літературного) міфу – прикладу «красного письменства», що «виступає як творець і продовжувач міфологічних ліній і традицій, і водночас містить у собі критичне ставлення до національних кліше і стереотипів» [8, с. 18]. Як авторському міфу, так і авторському антиміфу притаманні «ідейна переакцентація знакових в історії подій і постатей»; «надання особливого значення ритуалу»; «використання символів-предметів, символів-явищ, символів-закликів, символів-назв»; «наближеність до реалістичності зображення»; «окреслення характерів персонажів засобами психологізації» [9, с. 17]. Водночас літературний антиміф має і свої особливості.

Мета дослідження – простежити творення авторських антиміфів про Стаханова і стахановський рух у книзі оповідань «Бабуся вмирати не любила» П. Белянського та в романі «Стахановський рух» Р. Буданова; виявити типи, моделі і художні риси літературних антиміфів.

Виклад основного матеріалу.

Міф про Стаханова – приклад радянського тоталітарного міфу. За сталінських часів у СРСР шахтарський рекорд замишлявся для «підхльостування» народу до масових трудових подвигів. Такий метод був потрібний заради швидкого зміцнення економіки країни в умовах бідності і непомірної праці населення. Трудовий стахановський міф розпочав свій шлях в історії 1935 р. на шахті «Центральна-Ірмене» Луганської області. Під пропагандистську ідею створювалася подія-сценарій та умови її реалізації, призначався герой, визначалась відповідна символіка. Керівництво шахти доручило справу Олексію Стаханову, обравши його як представника робочого класу з привабливою зовнішністю, «без шкідливих звичок, молодого, охайного в побуті, з „правильною” пролетарською біографією» [10]. Для перевиконання норми видобутку йому було приставлено освітлювача проходу і групу кріпильників, що зміцнювала лаву, поки «обраний» займався рубанням вугілля; видано пневматичний відбійний молоток, працювати з яким Стаханов вчився завчасно. Отож 31 серпня 1935 р. за шестигодинну зміну героєві вдалося перевиконати норму в 14,5 разів. Наступного місяця він покращував результат ще двічі. Нечуваним рекордом було «ощасливлено» всю країну, а Стаханова проголошено взірцем для наслідування. Стаханов став членом компартії, отримав службовий автомобіль і квартиру в Москві. Згодом навчався в Промисловій академії, займав керівні посади, зокрема і в Міністерстві вугільної промисловості СРСР, був нагороджений кількома найвищими державними відзнаками. Але на життя легенди випали негаразди: алкоголізм, втрата посад, достатку і сім'ї. Помер він у психлікарні 1977 р. в Донецьку [10; 11]. Тим часом офіційна слава про шахтаря продовжувала зберігати бравурний наратив і образ-транспорант. Потужну силу мав стахановський рух – масове пропагандистське явище, вигадане одразу після рекорду Стаханова і спрямоване на «покращення продуктивності праці». То була «рекордоманія», що розповсюджувалася спочатку по шахтах Донбасу, а згодом і в усіх галузях «народного господарства». «Передовиків» праці називали стахановцями.

Польська науковиця А. Матусяк, осмислюючи долю Донбасу в контексті посттоталітарної травми, докладно описала методи залучення радянської людини до трудових здобутків, зокрема на шахтах. Життя по-радянськи вона назвала «симулякровою візією реальності», в якій «передовики праці, нові масові герої, що мали характеризуватися надлюдською силою,

запалом і гартом тіла, духу та волі, ... отримували ... статус нових святих нової релігії (комунізму)»; «партійні комісари, неначе духівництво попередньої епохи, ставали володарями людських душ і почуттів»; а соціалістичне переконання полягало в тому, що «праця – це вид служби заради країни, шляхетний виклик, понаднормове виконання якого повинно привести до надлюдського задоволення, ейфорії та чину, властивого деміургам...» [12, с. 199]. Ще одна особливість «симулякру» – він «не передбачав місця для рефлексій, неухвалення, слабкостей, хвороби чи смерті» [12, с. 199], як було у випадку зі Стахановим.

Ідеологічна вигадка про подвиг Стаханова і стахановський рух уже спростована історичними дослідженнями, публіцистичними обговореннями, а ще переказами, небилицями, анекдотами, відтвореними в народній пам'яті. Водночас розвінчання стахановського міфу виявило справжню проблему – трагічну долю шахтаря та його зацикленість на тому самому міфі. Один із персонажів книги О. Михеда «Я змішаю твою кров із вугіллям» говорить: «І тут шахтар, він справді герой, коли спускається під землю. Чи підніметься він? На чому тримається його героїзм? На заробітній платні й міфі, який його підносить. Щоб залучати покоління людей, сім'ї до цієї праці, треба було підтримувати міф» [13, с. 78–79].

У незалежній Україні стахановський міф опинився поза межами національної пам'яті. Його сприймають як тенденційний міф, що «відбивав» у собі «„біографію” та відповідні суспільно-політичні інтереси іншої держави – Радянського Союзу та іншої твореної політичної нації – «радянського народу» [7, с. 22]. Дуже прикро, що у певний час проросійські і російські політики використовували образ Стаханова як ресурс впливу на свій електорат в Україні. За часів влади Януковича головний міф Донбасу залишався «брендом», на якому розганялися ностальгія за радянським, усвідомлення винятковості регіону, заохочення сепаратизму. Усе це в 2014 р. призвело до російського вторгнення в Крим і на Схід України, а у 2022 р. до повномасштабного розгортання війни.

Щоб деконструвати радянський міф, потрібно бути обізнаним із особливостями його творення. Очевидним, що така словесно тенденційна структура побудована за традиційними законами міфології, а її смислове наповнення відповідає винятково політичним цілям комуністів, потребам влади. Це можна відобразити у формулі:

Формула радянського ідеологічного міфу

(Підготовлений споживач інформації + призначений герой + дібраний ритуальний символ + організована видовищна подія) x ідеологічна цінність тоталітарної держави = радянський міф.

Хиткість такої конструкції беззаперечна: усі її складові стають непридатними, коли ідеологічна цінність піддається сумніву чи зовсім втрачає сенс. Ось за цих умов якраз і відбувається деконструкція міфу, остаточне руйнування або використання в іншому контексті, зокрема у створенні антиміфу, тексту, що є опозиційним до пропагандистського міфу.

Антиміф про Стаханова в сучасній художній прозі. У добу Незалежності сформувався український текст про Донбас, який демонструє нашарування екзистенційних проблем, притаманних саме цьому регіону. Знаковими в зображенні українського Сходу стали твори: «Ворошиловград» Сергія Жадана (2010), «Бомжі Донбасу» Олексія Чупи (2012), «Смерть лева Сесіла мала сенс Олени Стяжкіної (2021), «Сірі бджоли» Андрія Куркова (2023), «Мельхіоровий слон, або Людина, яка думала» Станіслава Асєєва (2024) та багато інших.

У контексті осмислення шахтарської праці, а також творення авторського антиміфу про Стаханова цікаві збірка оповідань «Бабуся вмирати не любила» П. Белянського (2021 р. – видання російською мовою, 2024 – переклад українською Т. Кохановської) та роман «Стахановський рух» Р. Буданова (2024). Цікаво, що життєві і творчі шляхи П. Белянського і Р. Буданова мають чимало спільних рис. Обидва вони родом із Луганської області. Дитинство П. Белянського проходило біля баби з дідом у шахтарському селищі. Р. Буданов – представник шахтарського роду і сам працював у шахті два роки після школи, бо, як він сам згадує, «це була, майже, єдина можливість працювати» [14]. Письменники починали творчість із короткої прози, проявили себе сценаристами. Певний час і той, і другий писали російською мовою. Під час повномасштабного вторгнення обидва стали військовослужбовцями ЗСУ і воюють на фронті. Водночас вони продовжують займатися літературною творчістю, пишуть українською.

Оповідання книги П. Белянського «Бабуся вмирати не любила» об'єднані темою та персонажами. У центрі подій – шахтарська родина в одному із селищ неподалік Алчевська на Луганщині. Життєві проблеми, стосунки та цінності відображають простір шахтарського

краю впродовж десятиліть і пояснюють світоглядну роздвоєність населення в час випробувань новітньою війною. Письменник концентрує увагу на складній сутності регіону: «Донбас, як ми колись вважали, був нашим минулим. Зараз ми розуміємо, що він став майбутнім» [15].

Книга автобіографічна. У ній представлені типи характерів і випадки із життя, які добре знайомі письменнику. П. Белянський описав важку працю, страйки через закриття копалень, похорони на подвір'ях шахтарських родин, селища без чоловіків, проблеми виховання дітей у сім'ях як наслідок безпросвітності життя батьків. Зобразив і стахановський рух та самого Стаханова.

Антиміф «Стахановський рух – морока». У центрі подій книги П. Белянського – дід Петро на прізвище Копито. Чоловік він грубий і різкий, дуже далекий від ідеалу, але зміг здобути славу стахановця, перевершивши визначний рекорд аж утричі (оповідання «Чоботи»). Сюжет про таку подію в житті типового шахтаря побудований на експресивних образах та зіставленнях прозаїчного з винятковим. Історія «подвигу» діда Петра розвивається в тій структурній послідовності, що й офіційний міф, але всупереч його смислам.

Споживачі інформації в антиміфі – шахтарі. Письменник фіксує груповий портрет гірняків на зборах в актовій залі клубу – місці отримання офіційної інформації. Посидання буденності поведінки людей та серйозності обставин, в яких відбуваються маніпуляції з їхнім мисленням, відтворені іронічно: «...Набились щільно, як під землею набивались у вагонетку, так само курили, галасували й ляпали картами, граючи в „козла”» [16, с. 121]. Колективному образу шахтарів протиставлено образ директора шахти, особи, яка насаджує *ідеологічну цінність тоталітарної держави*: той «вийшов у президію, відкашлявся, чекаючи тиші, дістав аркуш паперу й зачитав» офіційне повідомлення про рекорд Стаханова [16, с. 122]. П. Белянський виразно змодельював конфлікт опозиційних сторін:

Директор шахти

Шахтарі

Натякає на повторення стахановського подвигу: «І які висновки будуть, товариші?» [16, с. 122].

Гніваються, грубо аргументують: «Сука він, цей Стаханов, ясна річ»; «Гірше за суку... Норму ж тепер будь-що піднімуть. Гаруй, як віл, за ті ж самі гроші» [16, с. 122].

Погрожує: «Хто сказав? – ... закрутив головою, вдивляючись в обличчя шахтарів» [16, с. 122].

Вдають офіційну серйозність: «Обличчя виражали одностайну радість та віру у світле майбутнє...» [16, с. 122];

Демонструє твердість: «Ухвалене рішення, що на нашій шахті потрібний свій власний стахановець» [16, с. 123].

нахабніють: «Шукай дурня» [16, с. 123].

Іде на компроміс: «Все розумію, мужики... Але підвести партію і уряд ми права не маємо. Або хтось зголоситься. Або ми призначимо, але тоді вже самі розумієте...» [16, с. 123].

Мовчать, демонструють відмову: «... відвернулися, похилили голови, хтось ніби щось шукав у кишені, хтось ніби щось упустив, хтось насунув кепку на лоба...» [16, с. 123].

Тисне на психіку: «Засцяти, громадяни шахтарі» [16, с. 123].

Опираються: «А ти на слабо не бери Чого це одразу – громадяни?... Ми тобі не отеті самі...» [16, с. 123].

Полілог в офіційному приміщенні з визначеною ідеологічною метою контрверсійний, емоційно напружений. Очевидно, що підготовка споживача інформації є невдалою. Письменник показав нездатність до цього процесу обох сторін конфлікту і в такий спосіб виділив *опозиційність до влади споживачів інформації* як антиверсію алгоритму радянського міфу.

Герой антиміфу П. Белянського не обраний, а *самопризначений*. Петро зголошується на подвиг з меркантильною мотивацією: «Я піду в стахановці, що вже там. Чоботи мені тільки нові дайте» [16, с. 123–124]. У Петра була лише одна пара чобіт, ходити в яких було неможливо, бо «ноги швидко намокали та мерзли, а шевські цвяхи лізли з підошви та впились у пальці» [16, с. 121]. Акценти на чоботях багатосмислові. Це і пряма характеристика матеріальної невлаштованості шахтаря, і образне втілення його обмеженості у мріях, і знецінення *ритуального символу*. Знаряддя праці Петра, з яким його спрваджують втілювати рекорд, зга-

дано побіжно – «інструмент новий нашукали» [16, с. 125]). Традиційний портрет ідеологічного героя – плакатна урочистість стахановця з відбійним молотком – стушована. Автор змінює контекст символіки, ритуальності надає іншому образу, побутовому, меркантильному, вкладаючи в нього антипропагандистський смисл: «Чобіт, звісно, Петрові не дали... Довелося здійснювати трудовий подвиг у старих чоботях» [16, с. 125–126]. Чоботи – символ індивідуальних прагнень людини, її добробуту і самоповаги. Натомість відбійний молоток в офіційному міфі – символ загальний, масовий, тобто «суперзнак» [5, с. 129].

Видовищна подія, а саме встановлення рекорду Петром показана в пришвидшеній експресії, відповідно до намірів, фізичного і психічного стану головного героя. Поєднанням темпу і художньої естетики передано надричність, грубість, гіперболізований азарт: «Петро все боявся, що не дотягне до стахановського рекорду, гарчав на кріпильників і самовіддано вгризався в породу, рубав і рубав вугілля без утаву шість годин, доки не дорубався» [16, с. 126].

Епізод із «подвигом» в оповіданні справді видовищний. Але автор зосередився якраз на його знеціненні: керівництво приховало справжній результат, зменшивши показники наполовину. Таке рішення викликане страхом. П. Белянський простежив динаміку внутрішніх терзань директора шахти: «А раптом рекорд цей стахановський затверджений на самому верху... Те, що рекорд цей не просто рекорд, ясно будь-якому піонеру, видно ж, що ціла ідеологія з філософією підведені...» [16, с. 126]. Знецінення подвигу добре помітно і в підсумку героя: «На рекорд було начхати, треба зробити – зробив, далі розбирайтеся самі, тільки спати відпустіть» [16, с. 127].

На протигагу радянському міфу П. Белянський створив інакшу історію подвигу з динамічним сюжетом, гострим конфліктом, колоритними образами. За формою – це бувальщина, в сюжеті якої розіграна правдива пригода.

Художні обставини та ідея розвінчання важких комуністичних набутоків стали нагодою для створення антиміфу, в якому споживач інформації вступає в опозицію до офіційного інформатора; героя не призначають, він змушений призначити себе сам; видовищна подія не надихає, а викликає співчуття; у центр уваги винесено не пропагандистський символ, а споживацький. Ідеологічна цінність події тут повністю заперечена, натомість увиразнена її ідеологічна згубність. В авторській концепції стахановський рух – це обтяжливість, морока для всіх його учасників, і організаторів, і виконавців.

Антиміф «Стаханов без ореолу». В оповіданні «Чоботи» є ще один знаковий сюжет. Керівництво шахти відряджає Петра до Ворошиловграда на зліт передовиків стахановського руху. Взутий герой у туфлі, пошиті нашвидку євреєм. Взуття хоч і нове, але таке, що «підошва калюжі не витримає» [16, с. 129]. У місті дощило, і по дорозі до палацу культури туфлі розмокли. Петро повернувся до готелю босоніж, сумував, особливо через те, що залишився без урочистого обіду. Та до нього навідався сам Стаханов, бо шукав шахтаря, який побив його рекорд.

Художній вимисел став багатим матеріалом для деконструкції радянського міфу, «розбиранням» його задля висвітлення правдивих людських рис пропагандистського «героя». Ретельно прописуючи зовнішність Олексія Стаханова і підкреслюючи його впізнаваність, П. Белянський скомпроментував офіційний портрет, створивши *карикатуру*: «На порозі п'яно похитувався високий плечистий бевзь з широко розставленими очиськами на довгастому обличчі. З піджачної кишені дорогого костюма визирала шийка горілчаної пляшки» [16, с. 130]. І візуальний, і психологічний образ Стаханова розвивається залежно від того, як відбувається спілкування з Петром: від биття себе кулаком у груди «Мене вся країна знає» до щирого сміху.

Видовищна подія тут складається з кількох планів. Перший – своєрідний поєдинок двох героїв-рекордсменів: Олексій Стаханов не вірить, що хтось міг перевершити його рекорд; Петро відстоює свою чесну працю, досягнення, яке зроблене «з переляку» [16, с. 131]. Другий план – примирення: імпровізоване застілля і випивка. Третій план – Стахановське обдарування: «Царським рухом стягнув зі своїх ніг чоботи і протягнув Петрові – на, носи, від душі, бо життя

наше шахтарське – копійка, а ось добрі чоботи – це реально цінність» [16, с. 131–132]. *Ритуальний символ* очевидний – знову чоботи. П. Белянський ще раз переконливо довів ідею цього образу, розвинув його на протистояннях шахтарського буття: скрута – помпезність, заслуга – обман; визнання – висміювання.

Розповідь про зустріч Петра і Олексія Стаханова – жива, насичена пригода, яка має і побутовий, і офіційний характер. На її тлі радянський трудовий міф здається абсолютно нікчемним. Неймовірна історія з участю державної легенди не претендує на факт. П. Белянський вказує на це, підкреслюючи *недовірливість споживачів інформації*: «У селищі, звісно, в розповідь Петра про зустріч зі Стахановим повірили не всі» [16, 132]. Авторська розповідь більше схожа на радянський анекдот, «політичний гумор» що «служував популярною розвагою» в СРСР [17, с. 3]. *Самопризначений герой* з народу ні в чому не поступається *призначеному героєві*; обстановка непередбачувана, в центрі подій застілля з випивкою; ідея – насмішувате уявлення про радянське співжиття. У діалогах персонажів природними є «сарказм, обмін їдкими репліками та дотепами» [18, с. 4] – мовні штучки, які, на думку американського дослідника неофіційного гумору сталінських часів Д. Бранденбергера, якраз формували радянський політичний анекдот. Деконструкція радянського міфу П. Белянського вигідно урізноманітнює авторський антиміф. Образ Стаханова в його оповіданні невластивий для офіційної традиції, ореол з пропагандистського героя знято. Мета такої модифікації – подолання токсичних символів тоталітарного минулого.

Роман «Стахановський рух» Р. Буданова – художня альтернатива майбутнього України після закінчення російсько-української війни. Автор пише про перемогу, звільнені і майже відбудовані міста Донбасу, а також про Стіну, зведену між деокупованою територією і містом Гірницьким – крайньою східною точкою України. Головний герой, від імені якого ведеться розповідь, – ветеран війни Лео Багрянний. Відомо, що він виїхав з рідного міста Юком десятирічним хлопчиком на початку російського вторгнення, а з 2023 р. став військовим Збройних Сил України. Був поранений. Тепер повернувся до Юкома, щоб розслідувати загадкове зникнення місцевого красеня. Образ Лео Багряного можна вважати *унікальним споживачем інформації*, оскільки якраз він зацікавлений розкриттям неймовірних подій, бере до уваги різноманітні факти і при цьому користується своїм паранормальним даром – ретрокогнітивними відчуттями.

Оригінальна художня форма твору, специфічна система образів, реальний / позареальний часопростір представляють сміливу авторську гру. В основу сюжету покладено життєвий шлях Олексія Стаханова. Його історію розгорнуто широко, з багатьма відомими і маловідомими подробицями. Художня інтерпретація офіційного міфу про трудовий подвиг цікава різнобічним трактуванням минулого, фантазіями, міркуванням про долю українського Сходу, його перспективи в майбутньому.

Антиміф «Стаханов та магія». Р. Буданов запропонував два пов'язаних між собою напрями деконструкції міфу про Стаханова: 1) розвінчання офіційних фейків; 2) моделювання версії-фантазії про надзвичайну місію героя. Найкращим застосуванням для такої форми письменник обрав альтернативну історію та створив свій сценарій суспільно-політичних подій. «Біфукарційною точкою» або «розвилкою» (обов'язковою ознакою альтернативного роману [18, с. 184]) є «подвиг» Стаханова і його життя після подвигу.

Письменник відтворив неофіційні сторінки життя людини-легенди: справжнє ім'я чоловіка Андрій, а не Олексій («Його перехрестила радянська влада, відмовившись визнавати помилку, якої припустилася в першій замітці про нього газета „Правда“» [19, с. 178–179]; увесь час писав листи першій цивільній дружині Євдокії, з якою мав двох спільних дітей, «а вона... не відкрила жодного конверта» [20, с. 195]); на трудовий подвиг зголосився не просто так. Запропоновано іншу історію, у якій Стаханов – герой з неабияким призначенням (рятує світ від підземних потвор) і надприродними здібностями (передбачає майбутнє). *Символи* цього антиміфу по-справжньому *ритуальні*, але пов'язані не з радянською ідеологією, а з магією. Це

Клич, тобто голос, що привів Стаханова в Юком, і Перст – артефакт, діставшись до якого під час рекордної вирубки вугілля, той «випустив з-під землі зло» [19, с. 198].

Видовищні події в романі Р. Буданова відбуваються на межі свідомого й позасвідомого. Стаханов приїжджає до Юкома, має там коханку і позашлюбну доньку. Донька загадково зникає. Масове шезнення людей у місті відбуваються через дію підземного зла. Стаханов вирішує «загнати назад те зло, що нібито випустив», пропонуючи втрутитись і міністерству. Здійснено експеримент, через який «збурено породи і дегазифіковано шахту» [19, с. 203]. Герой повернув Перст «туди, де взяв» [19, с. 203], люди в місті перестали зникати, але сам Стаханов дуже жалкував, що віддав дорогий символ: «Я міг би стати ким завгодно, навіть царем-імператором» [19, с. 203]. Герой у цій історії причетний до надреального і спровокований негожими вчинками – корисливістю (зі злом вирішив боротися лише тоді, коли біда торкнулася особисто); зарозумілістю (сумував через втрату можливості управляти людством); моральним і соціальним падінням (доживав віку в «палаті, де тхнуло сечею, лікарняною баландою та перегаром» [19, с. 205]).

Міф про Стаханова як інтертекст став матеріалом для створення оригінального антиміфу Р. Буданова. Чим більше невідповідностей з правдою і пропагандистських трюків виявлено в першоджерелі, тим більше вільних вигадок і фантазмагорій вкладено автором у сучасну переробку.

Антиміф «Стахановський рух – „це не те, про що ви думаєте“». У трансформацію стахановського міфу Р. Буданов додав багато вражаючих моментів, що складають серію *видовищних подій*: викрадення і пошуки Перста, політичні й бізнесові інтриги, серійні вбивства, розслідування, доказові свідчення місцевих краєзнавців про життя Стаханова, еротичні сцени, жахи, чаклунство. Конфлікт побудований на детективних перипетіях та на протистоянні реального й потойбічного світів, що стало широким простором для вигадок. Це і світські пригоди земляків Стаханова, і біснування потвор. Стахановський рух, тобто масовий інтерес до Перста, цікавий поєднанням часових площин: «таємний орден шахтарів» [19, с. 213], якому відома таємниця Стаханова, бере початок у 1970-х, розвивається, занепадає, а після російсько-української війни актуалізується. Кожен із «послідовників» бореться за «одноосібне правління цієї святої землі» [19, с. 382] та сподівається почути Клич – голос, адресований лише справжньому володарю.

Перст, як *ритуальний символ*, Р. Буданов репрезентує достеменно: вигадує з ним різні сюжети, використовує як деталь характеристики персонажів, описує зовнішній вигляд («подібний до запальнички» [19, с. 423]), розповідає його історію, пояснює сенси. Персти – це розкидані по землі провідники Великого Боса, що є силою розуму. Той хотів поділитися «можливостями свого мозку, аби зупинити невпинний рух Всесвіту від порядку до хаосу» [19, с. 410]. Персти потрапили до цивілізації, яка самознищилась війнами, а їхні нащадки стали потворами, живуть під землею та оберігають символи влади. Авторська фантазія пропонує своєрідну розгадку призначення Стаханова і заодно трактує його як антигероя – подвигом було б, якби «позбувшись артефакту, він не дав задню й не зорганізував цей гробаний Стахановський рух» [19, с. 411].

Образи стахановського руху та його символу Перста наповнені смислами минулого та сучасної історії. Головне в задумі – оригінальна розповідь про остаточну перемогу України над росією. Це відбувається завдяки потворам-трупідам, які пробрались системою печер, що «сягають далеко на територію «нашого пришелепкуватого сусіда» і «побенкетували там востаннє», залишивши після себе спустошену землю [19, с. 485].

Можливості художньої фантастики (альтернативної історії і фентезі), а також детективу сприяли творенню тексту, що протистоїть штучному пропагандистському міфу. Перетворення радянського міфу зі скануванням його образів-персонажів і символів згодилося для втілення пріоритетів сьогодення. Стахановський антиміф Р. Буданова – це спроба побачити бажане майбутнє на основі вільно переосмисленого минулого, остаточної відмови від тоталітарних фейків-тягарів.

Художні версії про Стаханова і стахановський рух у книгах П. Белянського і Р. Буданова мають певну структуру, смислові складові якої протистоять смисловим складовим радянського офіційного міфу.

Таблиця 1

Смислова опозиційність радянського міфу та авторського антиміфу про Стаханова і стахановський рух

Офіційний радянський міф	Авторський антиміф
Підготовлений споживач інформації	1) споживач інформації в опозиції до офіційного інформатора; 2) скептичний споживач; 3) унікальний споживач інформації.
Призначений герой	1) самопризначений герой; 2) скомпроментований герой, карикатура; 3) герой зголошується на подвиг не просто так.
Організована видовищна подія	1) герой влаштовує видовище сам; 2) подія непередбачувана, анекдотична; 3) видовище відбувається завдяки магії.
Дібраний ритуальний символ	1) меркантильний символ; 2) магичний символ.
Ідеологічна цінність тоталітарної держави	1) ідеї людської моралі; 2) ідея державної цілісності України.

Детальний аналіз авторських ідей і спостереження за міфологічними процесами в художніх текстах дозволяє сформулювати визначення. *Авторський антиміф* – це оригінальний текст, створений за законами міфології з метою розвінчання іншого міфу (тоталітарного, радянського), що дискредитував себе перед суспільством. Герої, видовища, ритуальні символи антиміфу і тоталітарного міфу між собою контрверсійні. Антиміф побудований на висміюванні, викритті, засудженні тенденційних наративів, на вільному використанні вимислу і домислу. Художній авторський антиміф може вживатися з різними жанровими формами, наприклад, бувальщиною, анекдотом, романом-фентезі, детективом, альтернативним романом.

Висновки. Книга оповідань «Бабуся вмирати не любила» П. Белянського і роман «Стахановський рух» Р. Буданова написані в період російсько-української війни, коли очевидними стали наміри ворога знищити українську ідентичність і національну свободу, коли надто виразно проявили себе руйнівні символи колоніального минулого. Використовуючи відому історію про Стаханова і масовий рух його імені як інтертекст, обидва автори викрили радянські постулати, описали умови формування надуманих владою кумирів та символів, надали процесам комічності чи трагізму, запропонували оригінальні варіанти розвитку подій. Жанрово-стильові рішення допомогли цікаво обіграти антиміфи.

П. Белянський поєднав комічне й трагічне, щадну й безпощадну іронію, офіційно-випещені й простяцькі образи персонажів, бравурні й брутальні репліки, пишну й гнітючу обстановку. Р. Буданов показав «інший міф Донбасу» та його вплив на хід історії завдяки сміливим вигадкам і домислам, заплутуванню сюжетних ліній, змалюванню реальних і позареальних персонажів та артефактів, представленню минулого і продумуванню перспектив майбутнього.

Радянська тенденційність з образів Стаханова і стахановського руху знята остаточно. В авторських антиміфах запропоновано нові акценти бачення минулого та його набутків у сьогоденні: повага до людини, утвердження моралі, прагнення до свободи і гідності, знищення ворога, який посягнув на незалежність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Barthes R. *Mythologies*. New York: The Noonday Press, 1991. 164 p.
2. Кисельова Л. Ідеологічні контексти авторського міфу Василя Герасим'юка. *Літературознавство*. 2016. № 1. С. 39–51.

3. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. 328 с.
4. Gill G. Symbols and Legitimacy in Soviet Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 356 p.
5. Почепцов Г. Тоталітарна людина. Нариси тоталітарного символізму і міфології. Пер. Ксенії Нечипуренко. Київ. ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. 176 с.
6. Судин Д. Національні міфи в сучасній Україні. *Україна модерна*. <https://uamoderna.com/md/sudyn-national-myths/> (дата звернення: 14.12.2024).
7. Зашкільняк Л. Радянські історичні міфи в сучасній українській історіографії: «старе вино в нових міхах». Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В.А. Смолія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 17–30.
8. Бодик О. Авторський міф Вільяма Фолкнера: Сноупсизм vs американська мрія. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Філологія. 2023. Вип. 28. С. 7–23.
9. Даниленко Л. Художня рецепція міфу про козацтво в українських історичних романах 50–60-х рр. ХХ ст. Дис. на здобуття наукового ступеня канд. філологічних наук. Запоріжжя. 2014. 196 с.
10. Пилипенко В. Стаханівський рух – міф чи реальність? *Трибун*. 24 квітня 2024. <https://tribun.com.ua/uk/110549-stahanivskij-ruh-mif-chi-realnist-rozbiraemosja-z-istorikineju> (дата звернення: 15.12.2024).
11. Пивоваров С. 114 років тому народився Олексій Стаханов – символ радянської пропаганди. *Бабель*. 3 січня 2020. <http://surl.li/ozkqfg> (дата звернення: 15.12.2024).
12. Матусяк А. Вийти з мовчання. Деколоніальні змагання української культури та літератури ХХІ століття з посттоталітарною травмою / З польської переклав Андрій Бондар. Львів : ЛА «Піраміда», 2020. 308 с.
13. Михед О. «Я змішаю твою кров із вугіллям. Зрозуміти український Схід». Київ: Наш формат, 2020. 368 с.
14. ±Місцеві. Роман Буданов: хочу стати частиною української літератури [Сучасне мистецтво +/-Донбасу] https://www.youtube.com/watch?v=jvkJNj_6YAMo&t=321s (дата звернення: 03.01.2025).
15. Історія трьох поколінь з Донбасу, яка видалася критикам незручною: інтерв'ю з автором книги «Бабуся вмирати не любила» Павлом Белянським. *Дім*. 8 грудня 2023. <https://kanalDIM.tv/knyga-babusya-vmyraty-ne-lyubyla-intervyu-z-avtorom-pavlom-belyanskym/> (дата звернення: 13.12.2024).
16. Белянський П. Паштет. Бабуся вмирати не любила. пер. з рос. Т. Кохановської. Харків: Віват, 2024. 224 с.
17. Brandenberger D. Political humor under Stalin: an anthology of unofficial jokes and anecdotes / edited and with an introduction. Bloomington, Indiana, 2009. 158 p.
18. Поліщук О. Альтернативна історія в новітньому літературному процесі. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Старобільськ, 2016. 209 с.
19. Буданов Р. Стахановський рух. Київ: Темпора, 2024. 496 с.